

УДК. 316.621

Шляхи підтримки та розвитку суспільної активності людей похилого віку

Піонтківська О. Г.
OlenaPiontkivska@gmail.com

У статті висвітлені основні напрями дослідження соціальної активності людей похилого віку. Представлена модель соціальної активності людей похилого віку, результати дослідження чинників підвищення та зниження суспільної активності людей похилого віку, виокремленні соціально-психологічні характеристики, що впливають на участь у суспільній активності. Стаття містить модель соціально-психологічної підтримки суспільної активності людей похилого віку, яка включає в себе три програми. Окреслені шляхи подальшого використання отриманих результатів та впровадження розроблених програм.

Ключові слова: соціальна активність людей похилого віку, суспільна активність, соціально-психологічна підтримка, похилий вік

The article highlights the main directions of elderly people social activity research. Also the article contains an analysis of approaches to the definition of social activity, and its difference from public activity. The article presents the model of social activity of elderly people. This model of social activity consists of 4 levels: individual social activity, public activity, community activity and civic activity. All these levels are characterized by different positions of elderly people and the degree of their involvement in these activities.

Also, the article contains the results of empirical study on the socio-psychological characteristics of elderly people, which influence the participation in social activity and indicators that affect the increase and decrease of elderly people social activity. Authors found that participation in social activity is influenced by the following socio-psychological characteristics: self-esteem level of personality, level of social support, personal social orientation, interests and needs of the elderly, components of the structure of person value orientations. The important place is occupied by the specifics of the implementation of social and psychological support as readiness of specialists to work with this category to use the latest technologies of social work; support of the close environment of the elderly in internal potential revealing; development of the external subjectivity of the active life position of the elderly.

The article contains a model of socio-psychological support of elderly people social activity, which includes three programs. The first program includes the group of personal growth for the elderly. Work in the group of personal growth is aimed at the development of those personal qualities. The second program includes conducting mutual support and mutual assistance groups for the elderly. The third program includes work directly with those specialists and volunteers who carry out or may carry out socio-psychological support for the elderly, and also provides training and retraining of such specialists in accordance with the new approach of work with this category. An important place in the implementation of programs for socio-psychological support of the elderly social activity is the implementation of social projects and programs developed by the most part of this category. The ways of further using the obtained results and implementation of the developed programs are outlined.

Keywords: social activity of elderly, social activity, socio-psychological support, elderly age

В статье освещены основные направления исследования социальной активности людей пожилого возраста. Представлена модель социальной активности людей пожилого возраста, результаты исследования факторов повышения и снижения социальной активности пожилых людей, выделены социально-психологические характеристики, влияющие на участие в социальной активности. Статья содержит модель социально-психологической поддержки социальной активности пожилых людей, которая включает в себя три программы. Указанные пути дальнейшего использования полученных результатов и внедрение разработанных программ.

Ключевые слова: социальная активность людей пожилого возраста, социальная активность, социально-психологическая поддержка, пожилой возраст

Згідно з Всесвітньою доповіддю про старіння та здоров'я Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) завдяки успіхам медицини, що дозволяє більшій кількості людей жити довше, очікується, що до 2050 р. число людей старше 60 років подвоїться, що потребують кардинальних соціальних змін [1].

«Сьогодні більшість людей, навіть в найбідніших країнах, живуть довше, - повідомила Маргарет Чен, Генеральний директор ВООЗ. - Але цього не достатньо. Нам необхідно забезпечити, щоб у ці додаткові роки люди залишалися здоровими, жили повноцінно і зберігали людську гідність. Досягнення цієї мети буде благом не тільки для літніх людей, а й для всього суспільства в цілому».

Ми вважаємо, що хибно сприймати людей похилого віку як тих, хто пасивно чекає кінця життя та не має значущої ролі в суспільстві. Соціальна активність людей похилого віку, їх участь у «суспільній самодіяльності» може багато в чому розв'язати проблеми цієї категорії та частково забезпечити умови для активного способу життя, морально-психологічної підтримки та подолання дестабілізуючих

факторів життя. Цей період може бути повноцінним етапом життя та розвитку особистості, часом продовження та розвитку її соціальної активності. Саме тому актуальним є дослідження сутності суспільної активності людей похилого віку, соціально-психологічних умов її розвитку та підтримки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загалом особливості феномену соціальної активності, її структуру та закономірності розвитку вивчали К. О. Абульханова-Славська, Є. О. Ануфрієв, О. М. Леонтьєв, А. В. Мудрик, Т. М. Мальковська, В. А. Петровська, С. Л. Рубінштейн та інші. В українській науковій парадигмі деякі аспекти соціальної активності розкриті у працях О. В. Безпалько, С. Л. Грабовської, В. В. Радули, В. О. Татенка, М. М. Стадника, О. О. Якуби та інших.[7]

Найчастіше феномен соціальної активності досліджується на молодіжній вибірці. Так, наприклад, у роботах А. Н. Агафонової, І. А. Дралюк, Т. Г. Смелянкової, Е. М. Кандаліної, С. Л. Комарової, Т. Н. Мальковської, Є. М. Мануйлова, А. В. Мурзіної, М. В. Уйсімбаєвої, Л. З. Бекдамирової розкрито сутність соціальної активності молоді, її роль в соціалізації особистості, в структурі соціальної зрілості особистості, розкрито роль молодіжної політики держави та молодіжних формувань в її розвитку. Однак у роботах Г. М. Андрєєвої, Л. І. Анциферової, Е. А. Берецької, Н. Ф. Дементьєвої, Н. В. Зоткіна, О. В. Краснової, Т. А. Купріянової, К. В. Щаніної, Н. В. Ліфарєвої, Т. В. Скорик описуються особливості соціальної активності саме людей похилого віку. Способи реалізації культурного та творчого потенціалу, можливості самореалізації у літньому віці розглядали Р. А. Андріанова, В. І. Андрєєв, Л. І. Анциферова, М. В. Бородіна, В. З. Дулікова, М. Ноулз, О. В. Тополь, В. Франкл, Ж. В. Хозіна, І. С. Якиманська та інші.

Загалом кількість наукових праць, що відображають різноманітність поглядів на процеси старіння, підходів до вирішення соціальні проблеми людей похилого віку та напрямків соціальної роботи зростає. Свій внесок у дослідження з цієї проблематики зробили наступні вчені: В. Д. Альперович, І. А. Аршавський, В. В. Болтенко, І. Н. Бондаренко, Н. В. Герасимова, Л. А. Гончарова, І. В. Давидовський, А. Й. Капська, Т. В. Карсаєвська, М. С. Мільман, Л. П. Мішиха, А. В. Мудрик, А. В. Нагорний, В. І. Нікітін, М. Д. Олександрова, О. О. Пачина, М. І. Рожков, З. Г. Френкель, В. В. Фролькіс, Є. І. Холостова, Д. Ф. Чеботарьов, М. Е. Елютіна, Е. Є. Чеканова та інші.

Однак, варто зазначити, що досліджень, які б розкривали особливості підтримки та розвитку соціальної активності людей похилого віку *в реаліях сучасного розвитку українського суспільства* ще недостатньо. Зокрема, потребують аналізу питання, які стосуються вивчення основних напрямків соціальної активності людей похилого віку, шляхів її розвитку та соціально-психологічної підтримки такої активності. Виходячи з вище сказаного, нами визначено такі **основні завдання дослідження**:

1. Дослідити та визначити соціально-психологічні умови підтримки суспільної активності людей похилого віку.

2. Розробити модель підтримки суспільної активності людей похилого віку.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Аналізуючи різноманітні підходи до вивчення соціальної активності, можна сказати, що на сьогодні немає однозначного, чіткого визначення даного поняття. Науковці розглядають соціальну активність як соціальну якість особистості, як форму людської діяльності, як постійну характеристику особистості, яка реалізується у соціальній поведінці та у соціальній діяльності, як певну творчу діяльність тощо. Ми у своєму дослідженні спираємось на визначення Й. Дражкевіча, який описує суспільну активність як участь членів певної групи в діяльності, що виходить поза обов'язки, пов'язані з виконанням професійної ролі і ролі в родині, яка не оплачується і скерована на підтримання суспільних цінностей цією групою, та думку В. Мордковича про те, що суспільна активність виявляється у здатності суб'єкта до цілеспрямованої взаємодії з середовищем, у здатності, яка базується на її потребах, інтересах, існує як внутрішня готовність до дії і проявляється як усвідомлена і енергійна діяльність, спрямована на перетворення різних областей дійсності і самих соціальних суб'єктів. [2; 3; 5; 6; 7; 8]

На основі узагальнення результатів проведених теоретико-прикладних досліджень нами була розроблена модель соціальної активності людей похилого віку. Вона складається з наступних рівнів:

Перший рівень – індивідуальна соціальної активності. Така активність передбачає вихід людей похилого віку з екзистенційного усамітнення (первинне спілкування, участь у різноманітних заходах, підтримка старих та утворення нових контактів). На цьому етапі відбувається зміна дефіцитарного підходу до старіння на профіцитарне сприйняття даного етапу життя.

Другий рівень – суспільна активність, яка реалізується через активацію потреби включеності у інтенсивну взаємодію з іншими.

Третій рівень – громадської активності – здійснюється, коли люди похилого віку стають ініціаторами активності, залучаючи до соціальної активності інших, стають активними учасниками та організаторами заходів, відповідно до своїх інтересів та потреб.

Четвертий рівень – громадянської активності – проявляється в усвідомленій громадянській позиції щодо вдосконалення функціонування інститутів суспільства, своїх прав, можливостей, свобод тощо.

Відповідно до цих рівнів, від першого до четвертого змінюється позиція людей похилого віку щодо суспільної активності. Так на першому рівні люди похилого віку виступають об'єктами впливу, а на третьому та четвертому виступають вже суб'єктами соціальних змін. Другий рівень є саме тим рівнем, на якому, завдяки успішній фасилітації з боку оточення, відбувається зміна позицій «об'єкт-суб'єкт». Тому, ми вважаємо, що саме робота у напрямку зміни внутрішньої позиції людини похилого

віку є основною ціллю роботи з даною категорією. Але на сьогодні в Україні у державних закладах соціальної сфери все ще існує тенденція щодо сприйняття людей похилого віку як об'єктів у соціальних процесах, пасивних отримувачів соціальних послуг та допомоги. Сучасний стан соціальної роботи з людьми похилого віку характеризується відсутністю системи та комплексності роботи, дефіцитом сучасних науково-методичних розробок, застосування застарілих методів роботи. Ми вважаємо, що світові тенденції вимагають переходу до нових методів роботи з людьми похилого віку, які будуть направлені на «вилучення» людей похилого віку з ситуації соціального усамітнення, укорінювати їх активну, «суб'єкту» позицію, працювати над розвитком та реалізацією особистісного потенціалу, використанням ресурсів людей похилого віку, а також до використання нових методів та підходів у підготовці фахівців соціономічних професій, які працюють за даною категорією. Важливою сферою ми також вважаємо роботу з оточенням задля руйнування стереотипів щодо людей похилого віку, формування позитивного сприйняття старіння.

Емпіричну базу дослідження складала вибірка з 120 осіб похилого віку з числа непрацюючих пенсіонерів (60-75 років). З них 60 осіб (37 жінок, 23 чоловіків), які активно займаються культурно-дозвіллевою, навчальною, громадською та волонтерською діяльністю, будучи учасниками благодійних фондів «Життелоб» та «За виживання»; та 60 осіб (33 жінки та 27 чоловіків), які не є членами жодних об'єднань та організацій. Емпіричне дослідження проводилося за допомогою методів: спостереження, анкетування, інтерв'ювання, тестування, зокрема методика САН, методика експрес діагностики самооцінки, діагностика направленості особистості «альтруїзм-еґоїзм», шкала соціальної підтримки, методика «Ціннісні орієнтації», Методика визначення життєвих цінностей особистості (Must-тест). Математико-статистичний аналіз здійснювався за допомогою «Microsoft Excel 2007». Завдяки цим методикам ми змогли дослідити та виокремити ті психологічні компоненти, що на нашу думку впливають на соціальну активність людей похилого віку.

Нами було виявлено, що на участь у суспільній активності впливають наступні соціально-психологічні характеристики: рівень самооцінки особистості, рівень соціальної підтримки, направленість, інтереси та потреби людей похилого віку, а також компоненти структури ціннісних орієнтацій особистості. Також вагомим місцем займає специфіка здійснення самої соціально-психологічної підтримки. Зокрема:

А) готовність фахівців, що працюють з даною категорією до застосування новітніх технологій соціальної роботи;

Б) підтримка близького оточення людей похилого віку у розкритті внутрішнього потенціалу;

В) розвиток екстернальної суб'єктності активної життєвої позиції самих людей похилого віку.

За результатами емпіричного дослідження ми отримали наступні порівняльні дані. Люди похилого віку, що є суспільно активними мають вищі показники за всіма показниками методики САН і демонструють високий рівень самопочуття, активності та настрою. У людей похилого віку, яке не задіяні у жодній соціальній активності показники за всіма шкалами знаходяться на низькому рівні. Також суспільно активні люди похилого віку мають високий та середній рівні самооцінки, суспільно неактивні люди похилого віку загалом демонструють низький рівень самооцінки. Суспільно активні люди похилого віку мають альтруїстичну направленість, в той час як суспільно неактивні люди похилого віку – еґоїстичну. Також загальний рівень соціальної підтримки суспільно активних людей похилого віку є значно вищий за рівень підтримки у другій групі. Під час дослідження була виявлена структура ціннісних орієнтацій представників двох груп вибірки. Так, наприклад, для осіб, що займаються суспільною діяльністю провідними серед термінальних цінностей є активне життя, здоров'я, життєва, мудрість, матеріально забезпечене життя, любов, наявність гарних і вірних друзів, пізнання, інтелектуальний розвиток, впевненість у собі, щастя інших, творчість; серед інструментальних – відповідальність, вихованість, життєрадісність, чесність, терпимість, чуйність (дбайливість). В той час як для суспільно неактивних людей похилого віку провідними цінностями є здоров'я, матеріальне забезпечення, щасливе сімейне життя, наявність гарних і вірних друзів тощо.

Під час дослідження за допомогою кореляційного аналізу нами були виявлені психологічні чинники зростання соціальної активності людей похилого віку. Так на підвищення активності впливає: зростання рівню самопочуття, підвищення настрою, зростання значущості матеріального забезпечення життя, зростання ролі самостійності та незалежності, зниження показника альтруїзму внаслідок його задоволення, зростання відчуття власної значущості, зростання впевненості у власних силах, підвищення значущості вихованості, посилення потреби у продуктивності життєдіяльності, зниження значущості педантизму (акуратності), зростання значущості проявів чуйності та турботливості, зниження потреби самоствердження, прагнення суспільного визнання та інші чинники.

Нами також були виділені основні чинники зниження суспільної активності серед осіб похилого віку. Так зниження активності обумовлюють наступні чинники: підвищення ролі самопочуття, підвищення потреби у підтримці значущих інших, посилення потреби у загальній підтримці, підвищення потреби у стимуляції позитивного настрою, зниження особистісної готовності брати відповідальність за свої вчинки та життєву ситуацію, підвищення потреби у підтримці друзів, підвищення потреби у автономності, зниження зацікавленості у підвищенні особистісної освіченості та розвитку, зниження значущості самодисципліни, підвищення потреби у підвищенні почуття впевненості у собі та своїх силах тощо.

Отримані дані були використані під час розробки моделі соціально-психологічної підтримки

суспільної активності людей похилого віку. Під спроектованою нами моделлю соціально-психологічної підтримки та розвитку активності людей похилого віку ми розглядаємо проект, який включає в себе три програми. Кожна програма вирішує певну задачу, яка виходить із загальної мети проекту – соціально-психологічної підтримки людям похилого віку, створення умов для їх успішного включення у суспільну активність та переведення людей похилого віку із об'єктної у суб'єкту позицію. Соціально-психологічна підтримка включає чотири сфери: психологічну, соціальну, інформаційно-навчальну та організаційну.

Перша програма передбачає групу особистісного зростання для людей похилого віку. Робота у групі особистісного зростання направлена на розвиток тих особистісних якостей, які за даними нашого дослідження впливають на підвищення активності людей похилого віку та на зміну «об'єктної» позиції на «суб'єкту», а саме на розвиток таких рис як відповідальність, самодисципліна, впевненість у власних силах, сміливість у відстоювання власних інтересів, зацікавленість у саморозвитку, особистісному зростанні, амбіційність, альтруїзм, толерантність, а також на підвищення рівня самооцінки, зниження рівня тривожності та екстернальної напруженості людей похилого віку.

Друга програма передбачає проведення груп взаємопідтримки та взаємодопомоги для літніх людей задля обміну досвідом, підвищення рівня самооцінки людей похилого віку, їх самореалізації, укорінення почуття власної значимості та підвищення їх зацікавленості у суспільній активності, а також поступову трансформацію об'єктності осіб похилого віку на суб'єктність шляхом активації груп. Основну роль у веденні групи мають самі люди похилого віку, а також особи, які здійснюють підтримуючу, модераторську та фасилітуючу функції з числа соціальних працівників, співробітників благодійних фондів, організацій та волонтерів.

Третя програма передбачає роботу безпосередньо з тими фахівцям, які здійснюють або можуть здійснювати соціально-психологічну підтримку людей похилого віку, а саме підготовку та перепідготовку таких фахівців відповідно до нового підходу роботи з даною категорією.

Важливе місце у реалізації програм з соціально-психологічної підтримки суспільної активності людей похилого віку має втілення соціальних проектів у рамках цих програм. Так проекти, що можуть втілюватись в рамках запропонованої програми можуть мати різну мету та завдання. Наприклад, проекти можуть бути направлені на підвищення якості життя людей похилого віку, розширення життєвого простору та створення нового простору для самореалізації, подолання соціальної ізоляції та самотності, інтеграцію в нове соціально-культурне середовище, активне залучення до участі у тематичних зустрічах, екскурсіях, культурно-мистецьких заходах, навчальних курсах, розширення кола спілкування, зміцнення зв'язків між поколіннями, передачі життєвого досвіду, унікальних знань молодому поколінню та ровесникам, формування позитивного сприйняття світу і себе в ньому, активізацію життєвих сил людей похилого віку шляхом усвідомлення суспільної цінності власного життєвого досвіду, підвищення уваги та інтересу громадськості до потреб та можливостей людей похилого віку тощо.

Ми вважаємо, що соціально-психологічної підтримки суспільної активності людей похилого віку повинна здійснюватися за допомогою мультидисциплінарної команди, до складу якої, наприклад, можуть входити соціальні працівники та робітники, психологи, лікарі, значиме близьке оточення, волонтери. *Адже завдяки* організації спільної роботи фахівців соціальної сфери, волонтерів, кураторів соціальних програм і проектів, значимих близьких та самої людини похилого віку, соціально-психологічна підтримка стає системою, яка може ефективно реагувати на виникаючі проблеми та потреби людини похилого віку, активізувати внутрішні можливості, які підтримують суб'єктність щодо власного життя і здатні підвищити суб'єктне сприйняття якості життя. Також при здійсненні соціально-психологічної підтримки доцільно дотримуватися таких принципів як толерантність, емпатія, системність, комплексність, врахування індивідуального життєвого досвіду та використання і розвиток внутрішнього потенціалу та ресурсів особистості.

Висновки. Представлені у статті програми, з одного боку, відповідають соціальному запиту і соціальним базовим установкам, а з іншого – індивідуально-психологічним особливостям людей похилого віку. Завдяки їх реалізації можливо змінити установки та певні психологічні якості людей похилого віку, які не задіяні у суспільно активній діяльності, організувати сумісну роботу суспільно активних та суспільно неактивних людей похилого віку; підвищити рівень психологічної готовності соціальних працівників, співробітників благодійної організації та волонтерів до роботи з такою категорією; сформувати чітке усвідомлення важливості та ролі суспільної активності у процесі «активного», «успішного» старіння особистості та соціально-психологічної підтримки у цьому процесі.

Отримані дані не вичерпують усіх аспектів досліджуваної проблеми. Перспективними можуть вважатися дослідження соціальних чинників соціальної активності людей похилого віку, умов «успішного» старіння, чинників, що впливають на суб'єктивне сприйняття якості життя людей похилого віку; удосконалення діяльності соціальних служб, територіальних центрів, благодійних установ або створення нових установ у системі соціальної політики щодо реалізації концепції «активного старіння».

Література

1. ВОЗ. Всемирный Доклад о старении и здоровье в мире 2016 г. Швейцария: Женева; ВОЗ, 2016. — 301 с. [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/186463/10/9789244565049_rus.pdf?ua=1
2. Грабовська С. Л. Соціальна активність в процесі соціалізації особистості / С. Л. Грабовська, С. М. Чолій // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. — К.: [б. в.], 2010. — Т. XII, ч. 1. — С. 171–181.
3. Ковтун Н. М. До проблеми визначення поняття «соціальна активність» / Н. М. Ковтун // Українська полоністика. Випуск 11. Історико-філософські дослідження, 2014 - С.129-137
4. Піонтківська О. Г. Основні чинники суспільної активності людей похилого віку/ О. Г. Піонтківська // Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology, V (60), Issue: 135, 2017, с. 76-79
5. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн СПб.: Питер, 2000. — 376 с.
6. Соціолого-педагогічний словник / За ред. В. В. Радула. — К.: «ЕксОб», 2004. — 304 с.
7. Уйсімбаєва М. В. Соціальна активність особистості як чинник суспільного розвитку [Електронний ресурс] / М. В. Уйсімбаєва. — Режим доступу: http://www.kspu.kr.ua/ua/ntmd/konferentsiy/2-mizhnarodna-internet-konferentsiya-2014/section-3/1273_socialna_aktivnist_osobistosti_yak_chinnik_suspilnogo_rozvitku.
8. Якуба Е. А. Социология / Е. А. Якуба.— Харьков: Константа, 1996.— 192 с.

References

- 1.VOZ. Vsemyrnyi Doklad o starenii i zdorov'e v mire 2016 h. Shveysariya; Zheneva; VOZ, 2016. — 301 s. [Elektronnyi resurs] — Rezhym dostupu: http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/186463/10/9789244565049_rus.pdf?ua=1
2. Hrabovs'ka S. L. Sotsial'na aktyvnist' v protsesi sotsializatsiyi osobystosti / S. L. Hrabovs'ka, S. M. Choliiy // Problemy zahal'noyi ta pedahohichnoyi psykholohiyi : zb. nauk. pr. In-tu psykholohiyi im. H. S. Kostyuka APN Ukrayiny / za red. S. D. Maksymenka. — K.: [b. v.], 2010. — T. XII, ch. 1. — S. 171–181.
3. Kovtun N. M. Do problemy vyznachennya ponyattya «sotsial'na aktyvnist'» / N. M. Kovtun // Ukrayins'ka polonistyka. Vypusk 11. Istoryko-filosofs'ki doslidzhennya, 2014 - S.129-137
4. Piontkivs'ka O. H. Osnovni chynnyky suspil'noyi aktyvnosti lyudey pokhyloho viku/ O. H. Piontkivs'ka // Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology, V (60), Issue: 135, 2017, s. 76-79
5. Rubynshteyn S. L. Osnovy obshchey psykholohyy / S.L. Rubynshteyn SPb.: Pyter, 2000. — 376 s.
6. Sotsioloho-pedahohichnyy slovnyk / Za red. V. V. Radula. — K.: «EksOb», 2004. — 304 s.
7. Uysimbayeva M. V. Sotsial'na aktyvnist' osobystosti yak chynnyk suspil'noho rozvytku [Elektronnyy resurs] / M. V. Uysimbayeva. — Rezhym dostupu: http://www.kspu.kr.ua/ua/ntmd/konferentsiy/2-mizhnarodna-internet-konferentsiya-2014/section-3/1273_socialna_aktivnist_osobistosti_yak_chinnik_suspilnogo_rozvitku.
8. Yakuba E. A. Sotsyolohyya / E. A. Yakuba.— Khar'kov: Konstanta, 1996.— 192 s.